

MILLAISTA OLI SUOMALAIS-UGRILAINEN SANANMUODOSTUSOPPI?

Vuosi sitten Virittäjässä julkaistussa keskustelupuheenvuorossani (Koponen 1997) asetin tavoitteekseni »virittää – keskustelua aiheesta, mitä muita kuin lainakontakteihin perustuvia alkuperän selityksiä kielikuntamme (perus)sanoille voi antaa». Samaa kysymystä olen pohtinut eräissä muissakin kirjoitelmissani (esim. Koponen 1995) ja laajemmin vastavalmistuneessa väitöskirjassani (Koponen 1998a) ja esittänyt omana käsityksenäni, että omaperäisen äänteellisesti motivoitun sanaston osuus olisi kenties suurempi kuin nykyään yleisesti on tapana ajatella. Samaan aihepiiriin liittyy myös väitöksenalkajaisesitykseni (Koponen 1998b) esille ottamani kysymys, minkäasteista säännönmukaisuutta kielikuntamme historialliselta kielipoltilta, erityisesti sananmuodostusopilta on realistista olettaa.

Esittämiini ajatuksiin — konkreettisesti sanojen *puhdas* ja *pohtaa* mahdolliseen omaperäisyyteen — on ilmaissut torjuvan kantansa Jorma Koivulehto (1998: 244), jonka peruslähtökohdat edellä mainitsemieni kysymysten suhteen eroavat omistani. Havainnollistan seuraavassa näiden kahden tarkastelukulman eroa siteeraamalla ja kommentoimalla Koivulehdon esitystä:

Normaalin sananjohdon säännöt syrjäyttävää etymologointia edustaa edelleen arvelu, että adjektiivilla *puhdas* olisi jotakin tekemistä *puhua* 'puhua; puhaltaa' -verbin kanssa (SSA II 414, 416; Koponen 1997: 440–442). Jo omapohjainen onomatopoeettis-kantainen transitiivinen »johdos», verbivartalo **puh-ta-* on *ad hoc*, todentamaton

oletus; paralleelitapauksia tällaisesta ei ole (vrt. sen sijaan *puh-ise-*, *puh-ahta-*, *puh-alta-*; *koh-ise-* *koh-ahta-* jne.); »onomatopoeettinen» **poh-ta-* on tietenkin kehäpäätelmän tulosta, koska mitään onomatopoeettista **poh-* -»juurta» ei edes ole todettavissa). Vielä mahdottomampaa on kuvitella tämmöiseen verbivartaloon suoraan liittyvää *s-* suffiksia (vaikeuden toteaa onneksi myös SSA).

Onomatopoeettinen *poh*-juuri on toki todettavissa: sen tuntevat sekä Nykysuomen sanakirja (*pohista* onom.v. 'kohista, puhista') että Lönnrot (*pohista* v. 'susa, brusa, larma (med starkare ljud)'; jfr. *pihistä*, *puhista*, *pöhistä*. — *pohahtaa* v. mom. 'fräsa hastigt upp – -'); verbi *pohisema* 'sohise-ma, sahisema' esiintyy myös viron kirjakielen sanakirjassa (EKSS).

Lähimmäksi sananmuodostusopilliseksi paralleeliksi suhteille *poh(ise)-* : *pohta-* ja *puh(ise)-* : **puhta-* sopii *hoh(ise)-* : *hoh-ta-*; vrt. SSA I sub *hohista*, *hohtaa*. (Saman juuren *hoh(C)-* < **šoš(C)-* yhteyteen voivat edelleen kuulua muun muassa *hohka* 'hauras', *hohkaa* 'hehkua' ja mordvan *šušmo* 'hanki, hyhmä'; vrt. T. Itkonen 1987: 177–178, 182.) Onomatopoeettis-deskriptiivisten juurten *ta-*»johdoksia» voivat käsittääkseni (vrt. Koponen 1998a: 56, 72, 78, 169) olla edelleen muun muassa verbivartalot *murta-*, *sorta-* ja **purta-*. Viimeksi mainittu vartalo on Koivulehto itse konstruoitunut substantiivin *purto* '(ruoka)tauko' kantasanaksi. — Mainittujen kolmen samoin kuin puheena olevan *pohta*-vartalon *ta-*aines on Koivulehdonkin mukaan (1979: 130,

▷

150–153; 1991: 91–94) johdinta.

Adjektiivin *puhdas* kanssa samaan sanueeseen kuuluvia suomen sanoja (Lönnr.) *puhto* 'ren, snygg', *puhtia* 'rengöra, dryfta', (SKES) *puhteet* ' (lehmän) jälkeiset' ja karjalan (KKS) *puhtiet* id., *puhtoakseh* 'puhdistautua (jälkeisistä)' ei ainakaan säännöllistä tietä voi johtaa suoraan *-as*-loppuisesta adjektiivista. Vartalon **puhta-* johdoksiksi ne sopisivat ongelmitta (vrt. *purto*, *poh-tia*, *murteet*), ja *s*:ttömään (nomini)vartaloon viittaavat myös viron *puht* 'täysin' (? < **puhta*, *-o*) ja *puha* 'ihan' (? < **puh-dan*). Edellä sanottu ei tietenkään todista, ettei koko sanueen lähtökohtana voisi olla *s*-ainesta myöten lainalähtöinen *puhdas*-adjektiivi (jolloin *puhtV*-vartalot olisivat sekaantumaa *ta*-johtimen sisältävään *pohta*-vartaloon ja sen johdoksiin tai muulla tavoin sekundaareja). Kun toisaalta kummankin sanueen lainalähtöisyys on kiistanalainen (vrt. Ritter 1993: 137–139; 1998: 204), ei ole perusteita kategorisesti torjua sitäkään mahdollisuutta, että sekä *puhdas* että *poh-taa* ovat omaperäisiä onomatopoeettis-deskriptiiviseen *pVh*-juurisarjaan perustuvia muodosteita, joiden elementit *tas* ja *ta* suhtautuvat toisiinsa samaan tapaan kuin elementit *kkas* ja *kka* sanoissa *vilkas* ja (Lönnr.) *vilkka* 'vilkas', *vilkkaa* 'vilkuttaa' (vrt. Koponen 1998b).

Adjektiivin *puhdas* *s*-ainesta voi olla »vaikeaa» tai »mahdotontakin» selittää (muuksi kuin lainaoriginaaliin perustuvaksi). Jos vaikeudet liittyisivät vain tähän yhteen sanaan ja jos itämerensuomen muiden *s*-vartaloiden historiallinen tausta sekä suhde saamen *s*-vartaloihin ja erityisesti saamen *s*-aineksisiin adjektiivien attribuuttimuotoihin olisi tyydyttävällä tavalla selvitetty (vrt. Korhonen 1981: 246, 327), argumentilla olisi suurempikin painoarvo. Itämerensuomen ja yleisemminkin uralilaisten kielten sanamuodostusopin ja sanaston alkuperän selvittelyssä riittää työsarkaa vas-

taisellekin tutkimukselle. Niinpä myös kysymys omaperäisen ja vierasperäisen aineksen suhteellisesta osuudesta kielikuntamme sanastossa odottaa toistaiseksi lopullista ratkaisua. Uusien lainasanatarjokkaiden etsiminen on edelleenkin keskeinen osa uralilaista ja itämerensuomalaista etymologista tutkimusta. Niin kauan kuin emme tunne tai tunnusta mitään uusien omaperäisten perusvartaloiden syntytapaa, lainasanatutkimuksen tulosten lopullista arviointia ei kuitenkaan ole mahdollista tehdä. ■

EINO KOPONEN

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki.

Sähköposti: *Eino.Koponen@Domlang.Fi*

LÄHTEET

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Tallinn 1988–.

ITKONEN, TERHO 1987: Erään vokaalivyyhden selvittelyä. Pitkän vokaalin lyhenemistä vai lyhyen pitenemistä *h*-loppuisessa ensi tavussa. – Virittäjä 91 s. 164–208.

KKS = Karjalan kielen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, Helsinki 1968–.

KOIVULEHTO, JORMA 1979: Baltisches und Germanisches im Finnischen. – Erhard F. Schiefer (tom.), Explanations Et Tractationes Fenno-Ugricas In Honorem Hans Fromm s. 129–164. W. Fink, München.

— 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 566. Wien.

— 1998: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. – Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae

- in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998 s. 235–246. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228, Helsinki.
- KOPONEN, EINO 1995: Sanapähkinöitä tutkijan kämmenellä. – Sananjalka 37 s. 213–224.
- 1997: Puhdasta puhetta? – Virittäjä 101 s. 440–442.
- 1998a: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230, Helsinki.
- 1998b: Eräiden itämerensuomen johdinten esihistoriaa. — Virittäjä 102 s. 413–416.
- KORHONEN, MIKKO 1991: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370, Helsinki.
- RITTER, RALF-PETER 1993: Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 5. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- 1998: [teoksen SSA II arvostelu]. – Eurasian studies yearbook. Continuation of the Ural-Altische Jahrbücher / Ural-Altaiic Yearbook 70 s. 202–205.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, Helsinki 1955–1978.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Helsinki 1992–1995.

SLAVISTI LÄHDELUETTELON KIMPUSSA

Virittäjän viime numerossa Jouko Lindstedt esitti kiinnostavan arvion kirjastani *Maailman kielten erilaisuus ja samuus* (Itkonen 1997). Hänen mukaansa olen eräänlainen lingvistiikan Egon Friedell: persoonallinen otteeni »vie välillä metsään». On syytä katsoa hieman tarkemmin niitä perusteluja, jotka Lindstedt esittää näkemykselleen.

Aluksi Lindstedt kertoo, että »sananjalka ja sanaluokkien käsittely kirjan alkupuolella on hengästyttävän tiivistä ja jättää lukijan usein hämmennyksen valtaan». Mitkä ovat hämmennyksen syyt? Niistä mainitaan vain kaksi: käsittelen syntaktista paikkaisuutta sivulla 14 ja rektiota sivulla 27, mutta en suhteuta niitä toisiinsa; sekoitan syntaksin ja semantiikan väitteessäni »prepositio on vähintään kaksipaikkainen». Ensiksikin minä nimenomaisesti suhteutan syntaktisen

paikkaisuuden ja rektion, kun edellistä käsitellessäni totean (s. 15): »Kuten teosta voidaan päätellä asiointilan rakenne, siten verbistä voidaan päätellä lauseen rakenne (vrt. 'rektio'-käsitettä luvussa V)». Suluisissa oleva viittaus antaa siis ymmärtää, että paikkaisuutta koskeva keskustelu jatkuu luvussa V rektiokäsitettä koskevan keskustelun yhteydessä. Toiseksi toteamuksessani preposition kaksipaikkaisuudesta en sekoita syntaksia ja semantiikkaa, sillä prepositio on muotokategoria ja kyseessä on — kuten Lindstedt itsekin toteaa — *s y n t a k t i n e n* paikkaisuus. Syntaksi tarkoittaa kielen *m u o t o a* (ei merkitystä), joten syntaktinen paikkaisuus on aivan kohdallaan puhuttaessa preposition kaltaisesta *m u o t o*-kategoriasta. Lindstedtin olisi syytä pysähtyä miettimään käyttämiensä termien *syntaksi* ja *semantiikka* merkityksiä. Jos niitä